

Койчуманова Н.М.

АДАМДЫК АБИЙИРДИН, АР-НАМЫСТЫН БИЙИКТИГИ

Койчуманова Н.М.

ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО

Ч.Айтматовдун К.Мухамеджанов менен бирге жазган «Фудзиямадагы кадыр түн» драмасы тууралуу маек курабыз. Бул чыгарма 60-80-жылдардагы адабий атмосферааны аныктап турган.

Чыгарманын аты символикалуу Фудзияма - япондук буддисттер чыгып сыйына турган ыйык тоо. Ага чыгып алып буддист Кудай алдында ымандай сырын айтып, кылган күнөөсү үчүн кечирим сурайт. Ал эми Кадыр түн - бусурмандардын Рамазан айында таң атканча уктабай туруп, Кудайдан жакшылык күтүү маанисинде. «Бул түнү адамдар бири-бирине ымандай сырын айтышып, бири-бирине жакшылык каалап отуруп танды атырышат» (М.Гапаровдун «Кадыр түн» пьесасындагы профессор Калыктын сөзү). «Фудзиямадагы кадыр түн» драмасынын каармандары кыргыз тоосунун бийик жерине чыгып алып, Кадыр түн тосмок болушат, бирок, алар сыр чечишип, Айша апанын ж.блардын урматына тост көтөртүп жатышып, акырында чатак менен тарашат. Ошентип, кадыр түн алар үчүн ыйык түн эмес, бири-биринин үстүнө доо коюунун, чоң сунуунун, бой көтөрүүнүн түнү болот.

Айтматовдун башында бир тема пайда болуп, Галина Волчек, Олег Табаков деген театр адамдары менен сүйлөшүп калса, алар бул сюжетиңиз сахнага ылайыктуу дешет: «Я рассказал сюжет своему другу казахскому драматургу Калтаю Мухамеджанову, который потом стал моим соавтором. Он написал на казахском языке первый вариант, который я перевел на русский язык. Мы дополняли друг друга, и так появилась пьеса.

Уже потом, во время работы над постановкой, когда возникли всевозможные организационные трудности, я решил больше этим не заниматься.

Однако позднее, во время моей поездки в Америку, мне пришлось побывать в Вашингтонском театре «Арена Стедж» на премьере нашей пьесы, и когда я увидел как люди такой далекой страны, чужого мира принимают пьесу, как она их волновала, сколько вызывала мыслей, я решил, что дело стоит того, чтобы им заниматься. Хотя пока на это не хватает времени».

Ошентип, кийин колу тийип, бул жанрга кайрыла албаса да, Айтматов бир пьесасы менен драматургиянын тарыхына аралашкан.

Айтматовдун соавтору К.Мухамеджанов анын чыгармаларын которуп («Делбирим», «Атадан калган туяк», «Ак кеме»), «Саманчы жолун» инсценировкалап, театрларда койдурган. Ал эми «Кадыр түн» жөнүндө мындай ой бөлүшөт: «Чынында эле Чыңгыз бул чыгарманы проза менен жазайын деген экен. Качан гана ал мага чыгарманын сюжеттик структурасын айтып бергенде драматизм жайнап чыга келди. Мен ага драма кылып жазууну сунуш эткенimde, аны экөөлөп жазалы деди. Бирок, иштей келгенде мен

ойлогон драматизмдер аз болуп, иштөө бир топ кыйынчылыктарга дуушар кылды. Ошондо драмадагы окуяларды, образдарды бир системага келтирип, уютку болгон Айша-апанын образы келип чыкты».

Ооба, чынында эле Айша-апанын образы негизги уютку. Ал жетим өсүп, балдар үйүндө тарбияланган совет өкмөтүнө ниети ак нагыз педагог эле. Өзү окуткан төрт баланы тең жашы жете элек кезде ыйлап-сыктап узатып, аман-эсен тосуп алган. Кийин алар жогорку окуу жайларына өтүп, ар түрдүү кесипке (Мамбет - педагог, Досберген - агроном, Ысабек - акын, Осипбай -тарыхчы, илимдин доктору) ээ болушат. Айша-апа, балдары чакыргандан кийин Фудзиямага келип, алардын сыйын көрүп отурат. Бир кезде алар менен чогуу окуп, мыкты акын болуп чыккан Сабыр жөнүндө сөз болуп калат. Аны халтурщик акын Исабек көрө албай, улутчул деген ярлык тагып, эч кимиси коргоп кала албай, ал кесилип кетет. Кийин акталат, ак жеринен күйгөн неме ичи күйүп, ызаланып жүрүп, арака берилип, өзүнүн мурунку дареметинен ажырап, тентиреп калат. Отургандардын ар бири менен эч тиешез жок деп актана башташат, бири-бирине доо коюшат. Чабак ырбай баштайт. Ошондо Айша-апа балдарга кайрышып сүйлөйт: «Эсимде, жаркыраган беш жылдыздай болуп, фронттон келдиңер, анан эмне болду силерге? Эмне ушундай турмушка дуушар болдуңар? Мен силерге аябай ишенчү элем. Силерди көрүп, ойлочу элем: «Эмгегим кайттыбы» деп. Сыртыңардан кубанып, медегер-жөлөгүм ушулар жаным катуу кейип отурат, баягы балдарым жок. Андагы жаркыраган балдарым кайда? Алардан айрыганым ырас болсо, анда өзүмдө да айып бар... Кай жерден... эмнеден жаңылыштык кетирдим? Билбейм, башым маң...»

Айша-апанын окуткан, тарбиялаган балдарынын минтип бири карьерист (Өсүпбай), экинчиси өзүмчүл, ичи тар (Исабек), үчүнчүсү чындыкка тике карап тура албаган жалтаң, шамал айдаган жакка ийилген позициясы жок (Досберген). Мамбет эмгекчил, ак ниет педагог. Сабыр тууралуу талаш чыкканда аны «саясий ката кетирген, өткөндү көксөгөн» деп айыптаган мен болчумун деп күнөөсүн мойнуна алып, өзүнүн кетирген катасына катуу өкүнөт: «Чынында кеп жакалашканда эмес (экөө мушташа кетиптир). Менин кечиримсиз күнөөм - ага саясий айып тагып, түшүнбөстүгүм экен. Көрсө, ошондо чыгармачылык жол издеп, өзү менен өзү жакалашып, изденүүнүн азап-тозогунда жүргөн турбайбы!» (5-т. 293-бет)

Балдары мындай жаман, терс мүнөздөрдү кайдан тапты экен, же тарбиядан кетгиби, же башка себептери барбы деп, Айша-апа өзүнө да күнөө оодарып жатышынын негизи бар. Чынында начар кыял-жоруктар өспүрүм кезинде эле байкалат,

ошондо эмне үчүн эскертүү берип, ай-кой дебеди экен? Экинчи жагына Өсүпбай менен Исабектердин (бирөө чатак чыккан кезде көрмөксөн, билмексен болгон, экинчиси накта «накта камчы салып», артынан түшкөн) Сабырды сатыга кетишине ошол кездега (1947-49-жылдардагы адабий оор атмосфера) объектавдүү жагдайдын да тиешеси бар. Ал кезде кудум 1937-жылдагыдай бири-бирине айгак болуп, жамандап кармап берген (ар кимиси өз кулагынан коркуп) учурлар көп жолуккан.

Айша-апанын чыныгы ак ниет, чынчыл окуучусу Сабыр экен. Ал жакшы элдин жүрөгүнө түнөк тапкан сонун ырлары менен согуш маалында, бүт калайык-калкка белгилүү болуптур. Аны мугалимий «артыкча жамандап чыккан бала эле» деп мүнөздөп, ана бир окуяны эскерет: «Мына, силерди карап отурам, билгениңер көп, талаш-тартышыңар да орундуу... Өз заманыбызда биздин да талашыбыз - дүйнөдөгү адалдык-адамдык жөнүндө боло турган. Бул талаштын түбүнө жетүүнүн өзү кыйын. Бирок, ал эми чынында: адам адам болгондон бери эли актык үчүн жашап, өмүрүн ошого арнап келе жатпайбы. Ал тууралуу Сабырдан артык эч ким айта албаган. Ошол ыры журналга басылганда обол маанисин анча түшүнө берген эмесмин. Улам жыл өткөн сайын мааниси ачыла берди. «Канткенде адам уулу адам болот?» (5-т, 286-бет).

Сабырдын койгон бул терең философиялык мааниси бар суроосуна Өсүпбай менен Исабек жооп бере албайт: анткени, адалдык менен адамдыктын түбөлүктүү кармашында алар экинчи кара жагына оошот. «Азыр ойлоп карасам, - дейт Гүлжан (Исабектин аялы) баарыңар ошондо арамдыкка барууга жетилип калган экенсиңер». Адам уулу адам болот, эгерде ал ар дайым актык жагында жүрсө. Сабырдын суроосунун маанисин С.Байгазиев мындайча чечмелейт: «Адамзаттын ал суроого, - дейт профессор – авторлор Мамбет менен Айша-апанын образдары аркылуу жооп беришкен... Айтматов менен Мухамеджанов пьесанын сюжетиңе күндөлүк тирликтин бир кичине үзүмүн негиз кылып алуу менен ал аркылуу дүйнөлүк аренада жүрүп жаткан адам жөнүндөгү чоң социалдык-саясий талашка түздөн-түз тиешеси бар терең философиялык жалпылоону жасашкан. «Фудзиямадагы кадыр түн» бүгүнкү күндүн олуттуу проблеманы койгондугу гана эмес, баарыдан мурда авторлордун өздөрү сүйгөн каармандары – Мамбет менен Айша-апанын медресе тутуп, алардын карманган идеалдарынын кебелбестигине терең ишенгендиги менен күчтүү».

Авторлор медресе туткан Айша-апа мурунку күнү эле тигилер бири-бирин ит-чочколоп, сөгүнүп-сагы-

нып жатканда кетип калган. Өсүпбайлар тоодон таш кулатып- ойноп, ошондо жаңы үйлөргөн жигитке таш тийип өлгөнүн лесхоздун жумушчусу келип кабарлаганда бардыгынын чачы тикесинен туруп, айласы куруйт. Туу чокунун башында актыкты туу туткан Мамбет менен Алмагүл калат, Досберген адегенде кетип калып, бир аздан кийин кайра келет. Мына ушундай финалдын логикасын С.Байгазиев жакшы ачып берген: «Осипбай менен Исабек үчүн бир гана жападан жалгыз чындык жашайт. Ал -мансап, байлык жана атак-даңк. Кыскасы алар нраваялык ориентирин жоготуп, жер менен жер болуп боору менен сойлоп калыпкан. Булар үчүн ыйык менен ыпластыктын, жакшылык менен жамандыктын ортосундагы четтер жоюлуп кеткен... Пьесанын соңундагы оор моментте жолдошторун таштап, нарк баштарын алакчылап төмөн карай карбаластап түшүп бараткан Исабек менен Осипбайды көрүп залдагылар адамга чоң, кенен максат-багыттын, идеалдын, көкөлөгөн канчалык керек экендигин сезип-туюп, ансыз адам оттогон жаныбарга барабар болуп калары жөнүндөгү ойго келип кабышбай койбойт».

Ошентип, пьесанын негизги конфликтиси адалдык менен арамдыктын (ак менен каранын) ортосундагы айыгышкан күрөш. Актыктын объектиси Сабыр. Ага ким кандай мамиле кылгандыкка жараша оң жана терс типтер аныкталат. Осипбай менен Исабек арамдыкты алып жүрүүчү негизги күчтөр. Алардын мурдагы кылмышына (Сабырдын адамдык беделине шек келтирип, аны моралдык өлүмгө дуушар кылып) кошумча жаңы кылмыш кошулду - киши өлтүрдү. Мына эми чындап жооп бере турган учур келип жетти, алар шүмшүндөп туу чокудан качып түштү, бирок, мыйзамдан эч жакка кача алышпайт.

«Драмадагы достор чыгып барган чоку,- дейт окумуштуу С.Байгазиев, - символикалык мааниге эгедер. Бул жөн гана географиялык бийиктик эмес, адамдык абийирдин, ар-намыстын бийиктиги», ошол бийиктикте Мамбет, Алмагүл, Досбергендер отурушат. Демек, адалдык, актык логикалык жеңишке ээ болду...

Литература:

1. Гапаров М. Күнөстүү арал. – Ф.: Кыргызстан, 1983,9-6.
2. Акматалиев А. Айтматовго таасирленүү. – Ф.: Мектеп, 1988,89-б.
3. Айтматов Ч. Чыгармалар (беш томдук). – Б.: Шам, 1999, 5-т., 297-б.
4. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы (эки томдук), 1
5. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы (эки томдук), 666-б.